

УДК 342.97.351.74(477)

**МОРАЛЬНО-ЦІННІСНА ЗУМОВЛЕНІСТЬ ПРАВОВОГО
РЕГУЛЮВАННЯ СВОБОДИ СВІТОГЛЯДУ ТА ВІРОСПОВІДАННЯ
В СУЧАСНИХ УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

**MORAL AND VALUABLE CONDITION OF LEGAL REGULATION
OF FREEDOM OF PEACE AND RELIGION IN THE MODERN
GLOBALIZATION CONDITIONS**

Пайда Ю.Ю.,

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін факультету № 6
Харківського національного університету внутрішніх справ*

У статті досліджена первинна потреба правового регулювання свободи світогляду і віросповідання – морально-ціннісна обумовленість. Визначено її структуру, особливості прояву та психолого-правові основи. Використано методи порівняльно-правового та доктринального аналізу. Визначено, що наявність природного права на забезпечення вільного волевиявлення свободи совісті безпосередньо кореспондується з вільним виявленням віросповідання.

Ключові слова: свобода слова, свобода віросповідання, релігійний світогляд, права людини.

Динамічний розвиток глобалізаційних процесів у сфері релігійних відносин засвідчує очевидну потребу належного правового регулювання таких важливих компонентів прав людини, як свобода світогляду та віросповідання. Правове забезпечення рівнозначних умов для реалізації зазначених гарантій побудоване передусім на такому факторі, як морально-ціннісна свідомість, котра виступає основним генератором динаміки релігійних течій, що, у свою чергу, потребує впорядкування з точки зору правових гарантій. Саме тому актуальність дослідження проблеми особливостей морально-ціннісної зумовленості правового регулювання свободи світогляду та віросповідання в сучасних умовах глобалізації є очевидною з точки зору належного забезпечення прав людини загалом.

Дослідження даної наукової проблематики здійснюється в руслі наукових розвідок філософії права, історії та теорії держави і права, релігієзнавства, філософії тощо. Серед останніх досліджень варто згадати роботи таких українських та зарубіжних вчених, як О.В. Брянцева, П.Е. Герчанівська, І.М. Дундяк, В.М. Козленко, В.П. Любчик, В.В. Новіков, Ю.І. Фисун, Т.А. Фолієва. Водночас в умовах очевидних потреб удосконалення чинного законодавства в цій сфері недостатньо дослідженими залишаються питання першопричин, зокрема, зумовленості правового регулювання свободи світогляду та віросповідання.

Метою даної статті є вивчення характерних особливостей морально-ціннісної зумовленості правового регулювання свободи світогляду та віросповідання. Завданням статті є пошук

Актуальні питання конституційно-правового статусу людини і громадянина

напрямів удосконалення нормативно-правових основ регулювання даних суспільних відносин.

Морально-ціннісна зумовленість правового регулювання свободи світогляду та віросповідання була і залишається однією з актуальніших проблем для правознавців, релігієзнавців, філософів, культурологів, соціологів тощо. Така дослідницька увага зумовлена тим, що складні процеси становлення та розвитку інституцій громадянського суспільства і правничої держави в Україні вимагають критичного перегляду деяких вчень і теорій, в тому числі й проблем співвідношення між стихійним і свідомим, між свободою і необхідністю, між свободою і правом, між моральними засадами людини і правом [1, с. 21].

Дана зумовленість витікає із сучасного вітчизняного розуміння права людини на свободу світогляду і віросповідання. У цьому сенсі воно ввібрало в себе фундаментальні засади, закріплені в провідних документах міжнародного і регіонального рівнів, які подають розуміння і визначають напрямки правового регулювання права людини на свободу думки, совісті й релігії, та спирається на сучасні положення про правовий статус особи, про панування права і верховенство закону, про громадянське суспільство і правову державу [2, с. 108].

Право кожної людини на свободу совісті є системоутворюючим у системі прав людини. Без його реалізації інші права людини втрачають більшу частину реального змісту, залишаючись декларацією. Реалізуючи це право, людина усвідомлює себе, знаходить сенс і визначає своє місце в житті. Від того, як людина визначить свій сенс, залежить її сьогодення і майбутнє. Таким чином, свобода совісті включає в себе все різноманіття форм систем орієнтації (в тому числі, релігійної орієнтації), реалізованих одноособово

чи колективно на принципах рівності. Таким чином, свобода совісті – право на задоволення світоглядної потреби, що надає сенс існування. Свобода совісті як суб'єктивне право кожної людини є виміром свободи світоглядного вибору і включає в себе право формувати, обирати, мати, змінювати, відстоювати і поширювати переконання, право дотримуватися переконань і право відмовлятися від них, а також право діяти (не діяти) відповідно до переконань за умови правомірної поведінки. Розгляд проблеми співвідношення свободи совісті та свободи віросповідання уявляється вкрай важливим, тому що дуже часто як у наукових працях, так і в системі законодавства зустрічається їх ототожнення і підміна. Загалом, ці поняття близькі, хоча й не ідентичні. О. Брянцева вважає, що свобода совісті та віросповідання є однією фундаментальною свободою, але розглянутою в двох різних аспектах, які діалектично пов'язані між собою і невіддільні один від одного, співвідносяться як загальне і приватне, утворюючи єдиний правовий інститут [3, с. 6–7]. Аналіз реальної ситуації показує, що свобода совісті кожного залежить від відносин держави із Церквою і релігійними організаціями, з цього формується державна релігійна політика. Формально проявляється турбота про реалізацію прав віруючих, а насправді реалізуються корпоративні інтереси конфесій. Конфесії отримують від держави «спеціальні» пільги в обмін на політичну підтримку [4, с. 73].

Морально-ціннісна зумовленість правового регулювання свободи світогляду та віросповідання полягає в суб'єктивному ставленні індивіда і суспільства до цих соціально-філософських феноменів. Як справедливо наголошує М.В. Лубська, совість є самооцінкою особистості своїх учинків і дій, яка ґрунтується на нормах суспільної моралі. Вона є не тільки

продуктом розумової діяльності, раціонального усвідомлення моральних цінностей, але й наслідком емоційного ставлення до дійсності, її емоційної оцінки відповідно до усталених моральних норм. Свобода в моралі, як і будь-яка інша свобода, не може бути абсолютною та необмеженою. Релігія, перебираючи на себе функції захисту й регулювання моралі, що є її беззаперечною заслугою, зі своїх позицій обґрунтовує моральні категорії, в тому числі совість. Головний зміст свободи совісті в наш час пов'язаний зі свободою думки й світогляду, зокрема зі свободою релігії. Адже світогляд виступає духовним ядром особистості, способом самовизначення людини у світі. Світогляд визначає горизонт бачення людиною світу, формує її позицію щодо життєво важливих моментів буття. До того ж позицію не тільки теоретичну, але й практичну, яка виявляє не тільки цілі, ідеали й сенс життєдіяльності індивіда, але й спосіб їх реалізації, а також сам спосіб соціальної активності [5, с. 362].

У вітчизняній науковій літературі кінця ХХ століття утверджувалась точка зору на релігійність як породжену певними соціальними умовами, підкреслювалась думка, що виникнення й існування релігії зумовлено таким становищем людини в суспільстві, яке закономірно викликає потребу в ілюзіях, які, у свою чергу, виступають засобом подолання реальних суперечностей щоденного буття [6, с. 82]. Існування соціально-зумовленої потреби в релігійному виповненні дійсності радянські вчені підтверджували тезою про те, що релігії створюються людьми, які самі потребують її, а отже, розуміють релігійні потреби народу. Так, характеризуючи матеріальні й психологічні умови виникнення християнства, зазначалося, зокрема, що всезагальному безправ'ю та втраті сподівань на можливість кращих порядків відповідає загальна апатія й деморалізація. Християнство,

з'явившись під час цього економічного, політичного, інтелектуального та морального занепаду, з легкістю сприймалося людьми, які, зневірившись у матеріальному звільненні, шукали натомість звільнення духовного або такого «втішання у свідомості», яке б врятувало їх від повного відчаю. Такий підхід до проблеми релігійних потреб засвідчує, що в останніх немає нічого заздалегідь передвизначеного, трансцендентного. Вони набуваються людиною, формуються в неї під впливом певного соціального середовища, яке, за даних умов, не може задовольнити її нагальних матеріальних і духовних потреб. Відповідна соціально-психологічна атмосфера сприяє виникненню потреби в релігії [7, с. 105].

Із цих причин свобода совісті потребує забезпечення в соціумі таких демократичних прав і свобод, які дійсно гарантують людині вільний вибір між різними світоглядними орієнтаціями – атеїстичною і релігійною, надають можливість вільно жити, вільно думати та виявляти власні переконання. В процесі руху суспільних відносин, розширення демократичних прав і свобод у розвинутих державах Європи і Америки свобода совісті в історичному плані розглядалася не тільки як свобода віросповідань, але і як право людини на свободу власних переконань і на вільне ставлення до релігії. Безперечно, свобода віросповідання, хоча й виступає важливою, але тільки, на нашу думку, частиною свободи совісті, оскільки містить у собі свободу вибору тільки в межах релігійної свідомості. Слід зазначити, що свобода совісті – це, насамперед, невід'ємне право людини на те, щоб мати або не мати релігійних переконань. Це – власний вибір кожної людини. Коли йдеться про поняття «релігійної свободи», то воно є вужчим, тому що це поняття визначає право кожної людини звертатися до тієї чи іншої віри, обирати переконання за власним

вільним вибором і виражати свої переконання особисто або з однодумцями [1, с. 21].

Також необхідно враховувати і специфіку потреби права на свободу совісті в межах різних культур – західної й східної, традиційної й сучасної, оскільки кожна із цих культур формує власний тип особистості. Якщо говорити про західноєвропейський, політично-правничий світогляд, що ґрунтується на системі приватної власності та ідеалах вільної конкуренції, то інтерпретація свободи совісті як природного права людини виявляється вірною. У цьому контексті права людини розглядаються як такий, єдино можливий спосіб взаємовідносин людини із суспільством, в якому затверджується свобода особистості, її автономність, її інтереси та потреби мають пріоритетний характер та захищаються цим соціумом. Саме тому реалізація права на свободу совісті передбачає відсутність або негацію зовнішніх перешкод для поширення релігійних або інших переконань та відповідних дій. Соціум не втручається у визначення позиції громадянина щодо релігії, віросповідання, релігійної приналежності. Але водночас, якщо дослідник аналізує правничі моменти феномену свободи совісті, тоді він повинен повсякчасно повертатися до точки відліку, тобто до людини та її місця в оточуючому середовищі. Щодо східного типу підходу до концепту «свободи совісті», то він передбачає творчу реалізацію особистісного начала в людині, її індивідуально-духовне самовдосконалення, яке мусить відбуватися поза суспільною активністю [1, с. 22].

На цих базових засадах ґрунтується соціальна зумовленість правового забезпечення прав людини і свободи віросповідання. Реалізуючи це право, людина усвідомлює себе, знаходить сенс і визначає своє місце в житті. Від того, як людина визна-

чить свій сенс, залежить її сьогодення і майбутнє. Свобода совісті охоплює різноманіття форм систем орієнтації (зокрема, релігійної), реалізованих одноособово чи колективно на принципах рівності. Свобода совісті – право на задоволення світоглядної потреби, надає сенс існування. Свобода совісті як суб'єктивне право кожної людини є виміром свободи світоглядного вибору і охоплює право формувати, обирати, мати, змінювати, відстоювати і поширювати переконання, право дотримуватися переконань і право відмовлятися від них, а також право діяти (не діяти) відповідно за переконаннями за умови правомірної поведінки. Розгляд проблеми співвідношення свободи совісті та свободи віросповідання уявляється вкрай важливим, тому що дуже часто і в наукових працях, і в системі законодавства простежується їх ототожнення і підміна. Загалом, ці поняття близькі, хоча й не ідентичні. О.В. Брянцева вважає, що свобода совісті та віросповідання становлять одну фундаментальну свободу, але розглянуту у двох різних аспектах, які діалектично пов'язані між собою і невіддільні один від одного, співвідносяться як загальне і приватне, утворюючи єдиний правовий інститут [8, с. 6–7]. На думку В.В. Новікова, свобода совісті охоплює все різноманіття форм систем світоглядної орієнтації і становить наявність єдиного правового інституту. Свобода віросповідання не тільки є складовою частиною інституту свободи совісті, але й поглинається ним. У контексті цієї проблеми не менш актуальною є проблема співвідношення особистості й колективної волі [9, с. 15].

У цьому контексті ціннісне значення релігійно-правових традицій полягає у впорядкуванні релігійних відносин із метою досягнення та забезпечення визначеного рівня релігійної свободи, справедливості та встановлення релігійного консенсусу. Релігійно-правові традиції, трансформуючись у релігійні

норми, встановлюють для суб'єктів релігійних відносин простір для реалізації релігійних суб'єктивних прав, визначають та закріплюють бажану і належну релігійну поведінку з метою виключення релігійного свавілля, протистояння, подолання релігійного конфлікту. Тобто релігійно-правові традиції є унікальною релігійною та соціальною цінністю, оскільки вони втілюють фундаментальні засади цивілізованої організації релігійних відносин у суспільстві, їхні нормативні вимоги. Релігійно-правові традиції як релігійно-нормативні начала забезпечують реалізацію в релігійних відносинах християнсько-правових ідеалів і цінностей, їхній незаперечний статус у громадському бутті. Нормативне значення християнсько-правових традицій полягає в ідеальному обґрунтуванні релігійних приписів, релігійних норм щодо впорядкування релігійних відносин із метою досягнення релігійного інтересу та задоволення релігійних потреб суб'єктів релігійних відносин у механізмі релігійно-нормативного регулювання [10].

Суб'єктивний аспект цінності релігійно-правових традицій розкривається через сучасне розуміння природи носіїв цінностей, що дозволяє виділити індивідуальні, групові (колективні), загальні цінності релігійно-правових традицій. Особистою чи індивідуальною цінністю релігійно-правових традицій є ціннісна значимість релігійно-правових традицій для конкретної людини, які визначаються, насамперед, релігійними віруваннями, звичками, рівнем знань та іншими індивідуальними особливостями віруючих [10].

У цьому змісті більш коректною видається позиція, що виключає протиставлення індивідуального та колективного: 1) свобода совісті включає в себе все різноманіття правоправних проявів систем орієнтації (без прив'язки до понять «релігія», «віросповідання»); 2) свобода совісті включає індивідуальну або колективну форму; 3) колективна форма є похідною від індивідуальної (в рамках реалізації права на об'єднання). З кожним роком конфесійний вплив на людську цивілізацію збільшується, тому немає підстави говорити про зменшення потреби кожної людини в орієнтації і самоусвідомленні. Змінам піддаються лише форми реалізації цієї специфічної потреби внаслідок розвитку цивілізації. Старі форми еволюціонують або відмирають, поступаючи дорогою новим формам [4, с. 73].

Висновки. Отже, морально-ціннісна зумовленість правового регулювання свободи світогляду та віросповідання базується на необхідності створення правових гарантій задоволення морально-ціннісних потреб особи, коли право на вільне відправлення релігійних культів та задоволення в духовних потребах повинно бути забезпечене. Соціальна зумовленість юридичної природи даного правового феномену відображає наявність природнього права на забезпечення вільного волевиявлення свободи совісті, що напрямують кореспондується з вільним виявленням віросповідання. У правовому забезпеченні перспективою вдосконалення даних правових гарантій вбачається формування правових основ механізму відповідальності за порушення даного комплексу прав і гарантій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Козленко В.М. Свобода світогляду: релігієзнавчо-правові аспекти. СОФІЯ. Гуманітарно-релігієзнавчий вісник. 2014. № 2 (2). С. 20–28.
2. Альонкін О. Становлення поняття свобода світогляду і віросповідання в Україні. Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ України. 2004. № 1. С. 104–112.
3. Танчер В. Основи наукового атеїзму. К.: Вид-во. Київського у-ту, 1968. 468 с.
4. Новіков В.В. Свобода совісті і віросповідання – конституційне право людини. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2016. Випуск 1. Том 1. С. 71–74.
5. Лубська М.В. Свобода совісті як загальнолюдська цінність. Релігієзнавство. К., 2000. С. 360–366.
6. Павлюк В.В. Психология современных верующих и атеистическое воспитание. Социально-психологическое исследование. Львов, 1976. 220 с.
7. Кулагіна Г. Релігійні потреби віруючого: до постановки питання. Українське релігієзнавство. 2009. № 52. С. 99–107.
8. Брянцева О.В. Реализация конституционного права на свободу совести в Российской Федерации (на примере Волгоградской области): автореф. дисс. ... на соискание уч. степени канд. юрид. наук. Волгоград, 2005. 24 с.
9. Новіков В.В. Інститут свободи совісті і віросповідання у системі прав людини. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична». 2013. Вип. 4. С. 13–22.
10. Міма І. Аксіологічне значення християнсько-правових традицій для правової системи України. URL: <http://www.jurnaluljuridic.in.ua/archive/2014/1/8.pdf>.

В статье исследована первичная потребность правового регулирования свободы мировоззрения и вероисповедания – морально-ценностная обусловленность. Определена ее структура, особенности проявления и психолого-правовые основы. Используются методы сравнительно-правового и доктринального анализа. Определено, что наличие естественного права на обеспечение свободного волеизъявления свободы совести напрямую корреспондируется со свободным проявлением вероисповедания.

Ключевые слова: свобода слова, свобода вероисповедания, религиозное мировоззрение, права человека.

The article deals with the primary need of legal regulation of freedom of outlook and religion – moral and value conditionality. Its structure, peculiarities of manifestation and psychological legal basis are determined. Methods of comparative legal and doctrinal analysis are used.

The article specifies that the moral and value conditionality of the legal regulation of the freedom of outlook and religion is based on the need to create legal guarantees for the satisfaction of the moral and value needs of the individual when the right to free worship and pleasure in spiritual needs must be ensured. Social conditioning of the legal nature of this legal phenomenon reflects the existence of a natural right to ensure the free expression of the will of freedom of conscience, directly corresponds to the free identification of religion. In legal support, the prospect of improving these legal guarantees is seen as the formation of the legal basis for the mechanism of responsibility for the violation of this set of rights and guarantees.

Key words: freedom of speech, freedom of religion, religious outlook, human rights.